

VÁROS A FŐVÁROS ALATT

(a budapesti barlang- és pincerendszerek hasznosításának története)

Mednyánszky Miklós

A BUDAI VÁRHEGY

Valamikor a 16. században egy török utazó jegyezte fel a következő szavakat: a Budai Vár belülről olyan, mint egy lyukas sajt...

Már a régi korok embere előtt ismert volt az a számos természetes barlang, mely a magyar főváros területe alatt húzódott - és azóta ez a földalatti világ sokszorosára nőtt mesterséges, az ember vájta üregekkel...

Budapest területén napjainkban a nem közlekedési vagy közmű üzemeltetési célokból létesített földalatti terek teljes hossza meghaladja a 140 km-t. Ezek három fő területre koncentrálódnak: a város történelmi magja, a Budai Várhegy alatt mintegy 4 km-es üregrendszer található, a dél-budai területeken (Budafokon, Tétényben) 110 km a pincék teljes hossza, míg a pesti oldalon a Főváros X. kerülete (Kőbánya) alatti több mint 33 km-es pincerendszer terül el.

Mindhárom üregrendszer keletkezése mészkőhöz köthető.

Budafokon és környékén, valamint Kőbányán a miocén korban (kb. 11-13 millió évvel ezelőtt) letelepedett „Lajta”-mészkőben valamint a pliocén korú „szarmata” mészkőben találjuk meg az üregeket.

A budai várhegy mészkőpaplanját jóval fiatalabb kőzet, a középső pleisztocénban működött forrásokból kicsapódó édesvízi mészkő (travertin) alkotja. E kőzet és az alatta húzódó meszes-agyagos márgaréteg határán alakultak ki azok a természetes üregek, melyeket már a középkor emberei is használtak. Gyakran rejtették terményeiket, értékeiket a földalatti üregekbe.

Nagy segítséget nyújtottak a barlangok ostromok idején: szükség esetén a lakók ezekben letek menedéket, az üregek alján összegyűlő vizet használták, amikor nem lehetett a várból kijutni a Dunához. A feljegyzések szerint minden háznak saját kútja volt – ezen kutak kürtői a mai napig megtalálhatók a vári utcák burkolata alatt.

A török kiűzése után a vári barlangok feledésbe merültek. Az ostromok törmelékeivel, szeméttel töltötték fel őket, a felszínre vezető kürtőket lefedték. Az üregek csak a XIX. század végén kerültek újra a figyelem központjába, ugyanis a sorozatos beszakadások egyre több gondot okoztak.

A város vezetése az okok feltárására Európa-hírű barlangász-geológus szakemberünket, Kadic Ottokárt kérte fel. Az 1930-as években lefolytatott vizsgálatok rámutattak arra, hogy a Budai Vár történelmi épületegyüttese alatt egyedülálló természeti érték húzódik. A 8-12 méter mélyen található üregek olyan természetes mésztufa barlangok, melyhez hasonlót csak keveset ismerünk a világon. A barlangrendszer szűk folyosók és kisebb-nagyobb termek változatos mélységben futó összefüggő hálózata, melynek összes területe napjainkban mintegy 18000 m².

Kihasználva azt a helyzetet, hogy egy világváros közepén ilyen természeti érték található, a földtannal, barlangászattal foglalkozó szakemberek meggyőzték a város vezetését, hogy a nagyközönségnek is kerüljön bemutatásra a barlangrendszer. 1935 tavaszán kezdte meg működését a Vár alatti barlangmúzeum, melynek lejárata a Mátyás-templom mellől, az egykori városházából nyílt.

A közelgő világháború miatt más irányt vett a barlangrendszer használata. Abban az időben itt, a főváros I. kerületében koncentrálódott az ország közigazgatása. A miniszterelnökség, a királyi palota (ahol a kormányzó székel), a fontosabb minisztériumok a Várban és környékén voltak található ekkor.

A palota és a polgárváros alatti barlangrendszert óvóhellyé alakították át. Az egyes üregeket összekötötték, megerősítették, teljes barlang- és pincerendszer lakóépületből, hivatalból

Ekkor építették ki azt a Sziklakórház), mely a mai más adatok szerint 10000 több hónapos ostromban a Vár

A háború után a

világítást, csatornázást, építettek ki. A így több mint 4 km hosszú lett. Minden lejáratok vezettek le az óvóhelyekre.

földalatti kórházat (úgynevezett napig létezik. Egyes adatok szerint 4000, ember húzta meg magát a háborút lezáró alatt.

barlangrendszer még sokáig katonai

célokot szolgált. Csak a nyolcvanas évekre – amikor az atomháború elleni hadviselésnek már nem felelt meg – oldották fel zártóságát és titkosságát.

Az I. kerületi önkormányzat annak érdekében, hogy megőrizze és bemutassa az egyedülálló természeti és történelmi együttest, 1997. áprilisában megnyitotta a barlangrendszer több mint egy kilométeres szakaszát az érdeklődők előtt. A villanyvilágítással ellátott járatokban több nyelvet beszélő, szakképzett barlangi túravezetők vezették a látogatókat. A barlang- és pincerendszer együtt örzi és mutatja be a várhegy geológiai felépítését, a történelemben játszott szerepét, valamint a közeli múlt eseményeit. A budavári barlangok elhelyezkedése a világon egyedülálló: egy ország fővárosának - egy világvárosnak - a kellős

közepén, a város történelmi magja alatt találhatóak. A megközelítésük könnyű mind a történelmi városrészből, mind a főváros egyéb területeiről. A látogatásuk, termeik bejárása nem igényel nagy fizikai megerőltetést, akár utcai ruhában, cipőben megtekinthetőek. Ezek a mésztufa-barlangok a világon igen ritkák. A Vár alatti barlangrendszer vezetővel látogatható, a hasznosítás az idegenforgalmat gazdagítja.

BUDAFOK, TÉTÉNY

A főváros mai XXII. kerülete a Kárpát-medence és Európa legnagyobb és legkoncentráltabb – nem vallási céllal kialakított – barlanglakásos övezete volt egykor. A barlanglakások és a hatalmas pincerendszerek kialakulása a kőbányászathoz, majd ezt követően az itt megtelepült bor- és szőlő kultúrához köthető.

Régészeti kutatások bizonyítják, hogy Budafok elődjének, a XII-XIII. században itt állt Csót település házai már kőből épültek. Ez azt jelenti, hogy minden bizonnyal már ebben a korban is bányászták a térség jól fejthető szarmata mészkövét. A kőbányászat igazi fellendülése azonban a török kiűzése után, és a XIX. században következett be. A közeli főváros házainak, palotáinak felépítéséhez ezer tonna számra kerültek ki innen a jó minőségű építőkövek. Egyes legendák szerint még az angol parlament felújításához is használtak budafoki mészkövet.

Budafokon, Tétényben a 6-10 méter vastagságú szarmata mészkőtömegeből úgy fejtették az építőkövet, hogy óriási, szabályos alakú gödröket, „udvarokat” alakítottak ki benne. A kőfejtést a lemélyített udvarok oldalában nyitott vágatokban is folytatták, így keletkeztek a lakásnak is alkalmas kisebb „barlangok”, és a több ezer négyzetméter alapterületű pincerendszerek.

Az itt található településeken már a török előtt is nagy területeken termeltek szőlőt, melyhez természetesen kapcsolódott a pincék kialakítása – mint mindenhol máshol az országban. Ez a töröktől való felszabadulás után sem változott, sőt...

A kőbányászat révén keletkezett járatokba, üregekbe pincészetek települnek, a helyi és a Buda környékén termelt szőlő feldolgozása, érlelése folyik bennük.

Ennek gazdasági oka van: a XIX. század végére a székesfővárosi hatóságok olyan mértékben megemelték az élvezeti cikkekre (elsősorban a szeszesitalokra) kirótt hatósági adókat, hogy az ezek kereskedelmével foglalkozó vállalkozások inkább a főváros határán kívül, de ahhoz közel igyekeztek megtelepedni. Ebben az időben a mai külső kerületek még külön községnek, városnak számítottak. A kereskedők tehát Budafokra, Kőbányára telepítették raktáraikat – a pincék itt is, ott is adottak voltak – ez aztán a mai napig kiható gazdasági arculatot adott e városrészeknek.¹

Ezt a folyamatot csak időlegesen akasztja meg az 1860-as 70-es években kitört filoxéra járvány. A szomszédos településeken, Tökön, Pátyon, Etyeken maga a szőlőtermesztés éled újra, Budafokon, Tétényben azonban – a kitűnő természetföldrajzi adottságoknak és a gazdasági kényszereknek

¹ Persze a „jótét” hatóságokat se kellett féltetni – alig néhány év múlva már Budafokon is, Kőbányán is a fővárosiéhoz hasonló terhek szakadtak a kereskedők nyakába de addigra már jelentős borászati üzemek alakultak ki, pincék, tárolóhelyek kilométerei épültek a föld alatt.

köszönhetően – a bortárolás, a borkereskedelem fejlődik napjainkig vezető gazdasági ágazattá. Ekkor már pincék százai húzódnak a dél-budai városrész alatt, több mint 100 kilométeres hosszban.

De ne felejtsük el a barlangokat, üregeket lakásként használókról sem...

A fővárosi munkalehetőség miatt letelepülők nagy számban foglalják el a földalatti üregeket, hatalmas barlanglakás-település alakul ki.

Budafokon – és a mellette található másik két testvértelepülésen, Nagytétényben és Budatétényben – több típusa is létezett a barlanglakásoknak. Ezek legnevezetesebbike az azóta már megszüntetett Török-barlang lakóegyüttese, melyről napjainkra már csak rajzok, metszetek maradtak fenn. Ebben a nagyméretű (több mint 12 méter magas és 120 méter hosszú) barlangban lakóépületek sorakoztak egymás mellett. Ezek semmiben nem különböztek a szabadban álló társaiktól – csak a tető hiányzott róluk, hiszen a barlangba nem esik be az eső. A Török-barlang sajnos a XX. század elején olyan rossz, életveszélyes állapotba került, hogy a különleges troglodita-telepet meg kellett szüntetni. Magát a barlangot az 1990-es évek közepén tömedékelték be – ma már nem látogatható.

A budafoki barlanglakások legjellegzetesebb képviselői a kőbányászat során kialakult mélyudvarokba vájt lakások. A XIX-XX. században volt olyan időszak, amikor ezernél több család lakott ilyen föld alatti hajlékban.

Fontos szerepet játszott egész Budafok fejlődésében – és a pincelakások létrejöttében – , hogy a XIX. század végén nagy tömegben jelennek meg az olcsó munkaerőt jelentő kétékezi munkások, akik a közeli fővárosban kerestek megélhetést. 1880-ra a városrész lakossága megtízszereződött az egy évszázaddal korábbihoz képest.

A budafoki barlanglakások szaporodásának ütemét az alábbi számsor jellemzi: 1790-ben nagyjából 40 darab, 1830-ban 120, 1870-ben 260, 1931-ban 500 földalatti hajlékban laktak emberek, de még 1947-ben is 300 darab ilyen számláltak meg. Ugyanekkor a szomszédos Nagytétényben, Budatétényben 112 darab barlanglakást mértek fel. Egy-egy barlanglakásban olykor 2-3 család is lakott legtöbbször igen egészségtelen körülmények között. A barlanglakások kicsinyek voltak, átlagos méretük a 15-20 négyzetmétert nem haladta meg.

Napjainkra már nem laknak a föld alatt emberek Budafokon. Ám az üregek gazdasági haszna nem csökkent – sőt, jelentős értéket képviselnek a településrész gazdasági életében. Ismert olyan borászati

cég, mely egymaga több mint 20 km-es pincerendszert használ.

Immár több mint 200 éve a bor és a hazai pezsgőgyártás központjai ezek a járatok. Ahogy régen, úgy napjainkban is elsősorban az ország különböző területeiről ideszállított bor tárolására használják őket. De működnek itt a föld alatt palackozó üzemek, laboratóriumok, kiállítócsarnokok, szórakozóhelyek – és nem véletlen, hogy Budafokon található hazánk egyetlen borászati szakképző intézete is.

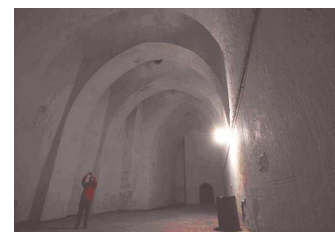
KŐBÁNYA

Kőbányán a földalatti üregrendszerek, barlangok kialakulása szintén az építőkövek bányászatának köszönhető – amint arra a településrész neve is utal.

Írásos dokumentumok tanúsítják, hogy már az 1660-as években is szállítottak innen építőköveket távolabbi vidékekre (például a kecskeméti református templom fala is ebből készült). De az igazi fellendülés a XVII-XIX. fordulóján következett be, amikor a főváros és a közeli nagyvárosok fejlődése soha nem látott mennyiségben igényelte a jó minőségű és olcsó építőanyagot.

A kőbányai bányákban a budafokihoz hasonló módon végezték a fejtést: széles, mély aknákat vágtak a kőbe, s ezek oldalában vágatokat, pinceüregeket alakítottak ki.

A pincék mélysége a földfelszínhez viszonyítva változatos. Átlagosan 10-15 méter mélyen húzódnak, de van 30 méter mély pincetalp is. Szélességük is változó. Általános a 4-6 méter ágszélesség, de vannak helyek, ahol 10-12 méter magas és 8-10 méter széles, hatalmas, templomhajó méretű sziklapincék alakultak ki.

A kiásott üregek a pincészeteket vonzották – Kőbányán egyébként is nagy hagyománya volt a szőlészetnek. Az 1860-as évekig a terület jelentős része még szőlőföld volt, ám a szőlőtermesztés – noha sok fontos személy felszólalt érdekében – az 1875. évi 555. fővárosi közgyűlési határozat miatt, nagy ipartelepítések hatására is megszűnt. Pedig még a gyengébb években is 20.000 akó bor termelt a kőbányai szőlőkben. Ma már csak az Óhegy-újhegyi „csöszkunyhó” őrzi ennek emlékét.

A kőbányai pincék hamarosan új funkciókat kaptak: a sörtermelés és a bortárolás helyszínéivé váltak. Az 1844-ből Münchenből hazatelepült Schmidt Péter sörfőző mester fedezte fel, hogy a Kőbánya alatti hatalmas üregrendszerek kiválóan alkalmasak a sörgyártás német módszerének meghonosítására. Ennek lényege, hogy a sört nem földbe ástott és vízzel locsolgatott hordókban érlelik és tárolják, hanem olyan hűvös pincékben, melyeknek a hőmérséklete télen-nyáron egyenletes.

A kőbányai sziklapincékben érlelt sörnek akkora sikere lett, hogy attól kezdve nem is építettek serfőzdet máshol a fővárosban, csak Kőbányán. Az egykori kőbányák felett néhány évtized alatt hat sörgyár épült fel. Ezek egyike volt a Kőbányai Serház Társaság üzeme, melyet 1862-ben vásárolt meg Dreher Antal. Az ő Európa-hírű sörfőzdéjében új technológiákat fejlesztettek ki, ezzel jobb sört gyártottak, mint a cseh, osztrák és bajor sörgyárak.

A XX. század fordulóján már egymillió liternél több sör készült Kőbányán.

Ma már a söripar többnyire földfelszín feletti technológiákkal dolgozik, és egyre kevésbé hasznosítja a tulajdonában lévő pincéket. A 195 000 m² alapterületű sziklapincéből 173 000 m² tartozik a sörgyárhoz. Más pincéket gombatermesztésre használnak, nagy részük azonban kihasználatlan. A közterületek alatt lévő pincék - becslések szerint mintegy 7000 m² - a tulajdonos önkormányzatnak okoznak egyre nagyobb gondot.

Néhány száz négyzetméteren kisebb cégek bort tárolnak és palackoznak – ezzel visszatért Kőbányára a borászat is...

A pincék hasznosítása az érdeklődő felhasználókon is múlik

Mind a budafoki, mind kőbányai pincéket használták a II. világháborúban óvóhelyként. Szóbeli hagyományok szerint ez utóbbiakban még repülőgépszerelő-javító műhely is volt, de erről megoszlik a történészek véleménye.

A budafoki és kőbányai pincék, barlangok ma csak korlátozottan látogathatók, speciális érdeklődők a kerületi Önkormányzatoknál kaphatnak felvilágosítást

